

Finns det för få orsaker inom sociologin?

– En replik till diskussionen om det oförklarade

Bakgrund

Bakgrunden till detta inlägg är en diskussion om sociologins förhållande till det oförklarade/oförklarliga¹ som förts i *Sociologisk forskning*.² I en artikel i *Sociologisk Forskning* nr 3 1992, diskuterade Gösta Carlsson problemet med det oförklarade. Han ser kontakten med dessa fenomen som en betydande del av den sociologiska vardagen, något som förknippas med slumpvariation och signifikanttest (Carlsson, 1992:4). Han ser även en fara i att förneka förekomsten av det oförklarade och att försöka undkomma problemet genom verbala kategoriseringar och schematiseringar (a a, s 4f). Carlsson antyder avslutningsvis möjligheten att inom samhällsvetenskapen acceptera det historiskt tillfälliga och fruktbarheten i en historiesociologisk ståndpunkt som innebär att man kommer ifrån ett schematiskt deterministiskt perspektiv (a a, s 10).

I en senare artikel i *Sociologisk Forskning*, nr 2 1993, har Mats Ekström försökt diagnostisera de bakomliggande skälen till att det oförklarade är en så viktig del av den sociologiska praktiken. Han har även försökt formulera en strategi för att minimera det oförklarade, eftersom han anser detta viktigt för sociologins status (Ekström, 1993:52). Han gör gällande att förhållandet att sociologin inte haft större framgångar då det gällt att minska det oförklarade beror på att en variabelorienterad metodologi varit dominerande. Denna variabelanalys är ”en kvasiexperimentell analys av samband mellan värden på ett begränsat antal på förhand utvalda, på förhand definierade och standardiserade variabler” (a a, s 30). Som alternativ till variabelanalysen diskuterar Ekström en kausalförklarande sociologi. Denna form av sociologi har till uppgift inte bara att kartlägga empiriska mönster, utan även att se till ”det substantiella innehållet i konkreta kontextuella relationer och processer” (a a, s 53) och att identifiera de ”abstrakta egenskaper och kausala mekanismer som genererar konkreta processer och empiriska mönster” (a a, s 53).

Det är viktigt att som Ekström föra en diskussion om metod och metodologiska strategier på en principiell och teoretisk grund. Skälet till detta inlägg är att jag anser att Ekström trots sin teoretiskt grundade metoddiskussion trivialiserar problemet med det oförklarade. Min kritik går ut på

att Ekströms dikotomisering av samhällsvetenskapens forskningstraditioner i en variabelorienterad och en kausalförklarande riktning blir stereotyp och onyanserad. Denna stereotypa polarisering kommer till uttryck i den sällsamma entydighet, som gör att variabelanalysen i Ekströms tappning praktiskt taget uteslutande har negativa konsekvenser och att den sk kausalförklarande sociologin åtminstone potentiellt upphäver dessa problem. På så sätt fördunklas den nära anknytning som finns mellan de två inriktningarna, vad gäller deras metodologiska innehåll och de problem som de delar. Jag ser det också som omöjligt att med hjälp av ett utvidgat kausalitetsbegrepp åstadkomma en större förklaringskraft hos den empiriska forskningen.

Sociologins objekt och dess logiska implikationer

En tes som Ekström förfäktar är att förekomsten av det oförklarade till stora delar är en konsekvens av att den dominerande sociologiska metodologin inte tillräckligt väl anpassat sig till sociologins objekt. Han ger en beskrivning av sociologins objekt som ligger till grund för diskussionen om alternativa metodologiska perspektiv. Enligt Ekström gäller för sociologins objekt att det "består till övervägande delen av internt relaterade företeelser" (a a, s 51). En konsekvens av denna egenskap hos objektet blir att "En sociologisk förklaring som inte säger något om den substantiella förbindelsen mellan orsak och verkan är en otillräcklig förklaring" (a a, s 51).

Problemet med diskussionen om sociologins objekt uppstår enligt min mening när detta objekt diskuteras som om det existerade objektivt, utan anknytning till teori eller några kunskapsakter. Märkligt nog ses ofta allahanda företeelser som sociala konstruktioner men sällan det sociologiska objektet.³ Vi förutsätts få kännedom om detta objekt genom en omedelbar och intuitiv åskådning. Även om vi accepterar att sociologin har sitt objekt med vissa egenskaper så går det inte att betrakta egenskaper hos detta objekt a priori, som en ontologiskt ren kategori opåverkad av våra perceptioner, vår begreppsapparat och våra värderingar. Vi måste således integrera också frågan om sociologins objekt i teorins och värderingarnas domäner.⁴

Ekström uppehåller sig mycket vid de logiska konsekvenserna av sociologins objekt och fäster stor vikt vid de negativa följderna som följer av variabelanalysen. Exempelvis ses det som en *logisk* motsägelse att söka kunskap om vilka sociala faktorer som påverkar hälsa och välbefinnande och inte gå utöver variabelanalysens ramar (a a, s 30). Ett annat exempel på postulerandet av en logisk nödvändighet är påståendet att en diskrepans mellan teori och empiriska observationer inte är tillfällig "utan hänger samman med den variabelorienterade metodologi som tillämpas.

Gapet kan inte överbryggas via operationaliseringar eftersom det är ett uttryck för att teorin och metodologin refererar till olika dimensioner av forskningsobjektet". (a a, s 39). Förutsätter då en överbyggnad mellan teori och empiriska observationer en identitet i dimensioner? Och vad är dimensioner i detta sammanhang? Mig veterligen är det endast operationalisterna som haft uppfattningen att det inte existerar ett gap mellan teoretisk nivå och operationalisering.

Genom denna fokusering på *logiska* konsekvenser blir forskningsprocessen med alla dess oöverbärgda ställningstaganden, tillfälligheter och inkoherenser negligerad som praktik. Forskningen behandlas inte som en mångfacetterad företeelse fruktbar att studera från empiriska utgångspunkter, ur vilket perspektiv följer att relationer mellan objekt, teori och metod kan ses som kontingenta. Istället fastställer Ekström ofta metodologiska och teoretiska ställningstaganden som ett rationellt och koherent system av logiska relationer. Det grundläggande problemet tycks vara att variabelanalysens företrädare inte inser de logiska implikationerna av sin egen metodologi.

Kausalitet som metodologiska strategier

Ekström diskuterar skilda metodologiska strategier för att identifiera orsaker:

I den första varianten studeras relationer mellan orsak och verkan på en statistiskt aggregerad nivå. Det gäller att "identifiera de förhållanden eller händelser (A) som påverkar den relativa (kvantitativa) förekomsten av andra förhållanden eller händelser (B), samt fastställa i vilken utsträckning den varierande förekomsten av B beror på den varierande förekomsten av A" (a a, s 29). Denna typ av problemställning är enligt Ekström något som studeras av variabelanalysen och han menar att denna form av analys endast kan ge information om kvantitativa fördelningar men inte någon genuint ny kunskap om kausala egenskaper. (a a, s 30).

För den andra varianten av metodologisk strategi handlar det om att fastlägga: "konkreta substantiella relationer mellan olika fenomen, dvs de egenskaper som binder orsaken till effekten, och att identifiera det substantiella innehållet i de processer varigenom olika fenomen växer fram ur konkreta sammanhang." (a a, s 29). Här är det frågan om "kvalitativa egenskaper som konstitueras i förhållande till en mer eller mindre specifik kontext" (a a, s 33). Som exempel på sådana konkreta och substantiella relationer nämns relationen mellan kulturellt meningssammanhang och handlande som Weber ser det, samt studier som har biografier eller levnadsöden som kontext. Ekström ser denna form av analys som en mycket framgångsrik del av sociologin och nämner som några företrädare för denna typ av analys bl a Weber, Bourdieu och Goffman. Denna förklaring

sågs kunna vara narrativ och se ut som en kronologisk berättelse i form av en kausal kedja. Ekström nämner också en teoretisk variant av denna kausala analys ”som innebär att de konkreta relationerna och processerna identifieras med hjälp av abstrakta begrepp” (a a, s 33). Jag återkommer senare mer specifikt till denna typ av strategi i dess konkreta utformning som fallanalys.

Om en tredje strategi sägs att den kausala analysen syftar till att ”blottlägga de abstrakta egenskaper som konstituerar sociala relationer och strukturer, egenskaper som är verksamma som kausala mekanismer och bidrar till att producera konkreta händelser, mönster och processer i verkligheten” (a a, s 29). Denna variant av kausalitet förefaller mig mer postulerande än substantiell. Tanken är att det existerar abstrakta ”causal powers” som är relativt oberoende av specifika tidsmässiga och rumsliga sammanhang. Ekström gör på denna punkt så att han radar upp egenskaper hos denna kausalitetsuppfattning men inte anger något trolig bärare av dem. Det tycks finnas en teoretisk och essentiell *black box* som ger upphov till ”tendenser vars konkreta effekter är avhängiga förhållandena i den specifika kontext där effekterna observeras” (a a, s 36).

Det finns snarare ett teleologiskt än kausalt drag hos dessa abstrakta egenskaper som förefaller ständigt närvarande, väntande på att aktualiseras även om det föreligger tillfälliga motverkande mekanismer. Närmast påminner denna form av ”kausalitet” om det teleologiskt inriktade begreppet ”ekvifinalitet” som Ludwig von Bertalanffy formulerar detta. Ekvifinalitet innebär att ett och samma slutstadium nås från skilda initialförhållanden och på olika sätt trots föreliggande hinder (von Bertalanffy, 1969:79).⁵ Om nu inte de generativa mekanismerna i Ekströms tappning är teleologiska i denna mening, är det svårt att finna något rimligt skäl till deras förmåga att existera och utöva sina ständiga verkningar ”oavhängigt specifika tidsmässiga och rumsliga kontexter” (Ekström, 1993:36). Och om de generativa mekanismerna inte är målinriktade på ett sätt motsvarande ekvifinalitet är det svårt att se hur kännedomen om deras i så fall slumpmässiga och icke predicerbara utfall skulle föra den sociologiska analysen framåt. Dessa generativa mekanismer skulle då komma att påminna om det fenomen Giddens kallar för juggernaut:

... the juggernaut – a runaway engine of enormous power which, collectively as human beings, we can drive to some extent but which also threatens to rush out of our control and which could rend itself asunder. The juggernaut crushes those who resist it, and while it sometimes seems to have a steady path, there are times when it veers away erratically in directions we cannot foresee (Giddens, 1991:139).

Lika kraftfull som denna i bokstavlig mening generativa mekanism är, lika lite tjänar den som ett instrument för förutsägelse och lika lite kan denna form av generativ mekanism tjäna till att minska det oförklarades roll inom sociologin.

Eftersom Ekströms utgångspunkt är en kritik av variabelsociologin för dess låga förklaringskraft i ett empiriskt sammanhang, duger det inte med allmänna hänvisningar till Sayer, Bhaskar eller den kritiska realismen. Enbart denna typ av allmänna hänvisningar utan referenser till forskning med empiriskt innehåll innebär en återgång till en dogmatisk och rentav skolastisk argumentationsform. Det gäller istället att visa på vilka de generativa mekanismer är som *de facto* ökar förklaringskraften i förhållande till variabelsociologin.

En central fråga i sammanhanget är om det alls är väsentligt för oss huruvida påståenden är kausala eller inte. Kan vi genom att identifiera dem som kausala hitta någon slags generell formel för att avgöra deras rimlighet, eller är vi på något annat sätt hjälpta av att identifiera dem som kausala? Jag har svårt att se att vi har någon nytta av kausalitetsbegreppet härvidlag. Risken med att tala om teorier och processer med en kausal vokabulär är att den inger en falsk känsla av precision.

Ekström menar också att den kausala metodologin skall ta fasta på generativa mekanismer för att åstadkomma meningsfulla analyser. Det verkar väl snävt att knyta denna generativa egenskap till kausalitetsbegreppet eller ens kausal metodologi. Visst kan sägas att sociologin bör syssla med orsaker som är substantiella och generativa, några slags systematiska orsakskällor. Sådana systematiska orsakskällor vore också intressanta ur ett variabelperspektiv. Det substantiella och generativa är emellertid något som borde höra empiriska studier och teoretiska perspektiv till och inget vi kan postulera till existens.

Ekström menar vidare att kausal påverkan kan vara såväl "intern" som "extern". Externa företeelser är oberoende av varandra och relationen mellan dessa företeelser är tillfällig (a a, s 50). Ett exempel på detta skulle kunna vara en tillfällig kausal sekvens som att en geting i bilen orsakar en krock. Det finns inget logiskt och nödvändigt i detta. Interna relationer däremot "konstitueras i relation till varandra, där det ena inte kan karakteriseras annat än i relation till det andra" (a a, s 50). Det tycks således finnas någon form av begreppsligt sammanhang i dessa relationer. Ekström menar också att sociologins objekt till större delen består av fenomen som är internt relaterade (a a, s 51).

Detta måste då betyda att sociologin primärt skall syssla med begrepps-
liga eller logiska relationer som inte nödvändigtvis manifesteras på ett enhetligt sätt som korrelationer mellan variabler. Konsekvensen måste också bli att sociologin endast bör syssla med lagbundna processer. Tar man detta program på allvar är frågan hur vi kan veta vilka relationer som är interna och vilka som är externa. Är detta något som postuleras eller kan vi fastställa detta med hjälp av empiriska studier? Är de interna relationerna teoriberoende eller är de absoluta? Ekströms logiska eller begrepps-
liga synsätt på kausala relationer är också problematiskt med utgångs-

punkt från de flesta gängse definitioner av kausalitet. Ett rimligt villkor för kausala *relationer* är att orsak och verkan är åtskilda, vilket bland annat innebär att det inte får föreligga någon direkt begreppslig relation.⁶ För att antyda poängen med kravet på åtskillnad finns det inte något särskilt upplysande i påståendet att problem orsakar svårigheter. Visst går det att vidga kausalitetsbegreppet och utrusta det med en lång rad förträffliga egenskaper vad gäller identifieringen av substantiella och generativa mekanismer, men detta måste också göras trovärdigt i konkreta analyser. Världen blir inte mer sammanhängande för att nya kraftfulla begrepp uppfins.

I själva verket har varken förklarandet eller kausalförklarandet någon särskilt stark ställning inom den moderna teoretiskt inriktade sociologin. Mycket av denna sociologi är inte primärt förklarande utan handlar snarare om att formulera begreppsliga system med mer eller mindre stark empirisk anknytning. Det kan handla om Anthony Giddens s k struktureringsteori eller om Habermas idéer om det kommunikativa handlandet och där själva förklarandet även i en vid mening spelar en mycket underordnad roll.⁷

Att tillsluta kontexter

Ekström påpekar förtjänstfullt och konsekvent vikten av en kontextuell medvetenhet för att åstadkomma en meningsfull analys. Problemet som jag ser det är att kontextualitetsproblematiken ses som ett exklusivt problem för variabelsociologin. Ekström går igenom olika former av kontextualitet och relaterar dessa till variabelanalys och kausalförklaring. I en variant betraktas kontexten som en överindividuell enhet (Ekström, 1992:41). Man kan som exempel tänka sig att man studerar olika variabler med avseende på region, typ av bostadsområde etc. Han formulerar så en teoretisk variant av kontext som innebär ett angivande av under vilka förhållanden en empirisk generalisering är giltig. En annan komplex form av kontextualitet handlar om "kausala egenskapers kontextuella konstituering" (a a, s 42). Konsekvensen av denna kontextuella konstituering är att relationen måste definieras i ett sammanhang och att den ses "inte som *extern* utan som *integrerad* i en social relation, en handling eller erfarenhet" (a a, s 42). Konkret verkar detta betyda att olika yttre förhållanden inte kan förstås i en objektiv mening utan måste förstås genom den innebörd eller tolkning de ges. Ekström menar att variabelanalysen inte klarar av denna senare typ av kontextualitet. För denna kontextualitet gäller att den är flexibel medan variabelanalysen bygger på att kontexten är standardiserad (a a, s 47).

Konkret måste detta innebära att en korrekt och icke-standardiserad metod måste anpassa sig till individuella tolkningar av sociala faktorer.

Det gäller att ta hänsyn till det individuella fallet med dess unika förhållanden. Ekström anför också Weber som ett exempel på "en metodologi där *tolkning av mening/innebörd* och *kausal förklaring* är nödvändiga och integrerade delar av samma metodologi" (a a, s 42).

Om jag förstår rätt skall således kausala och generativa mekanismer filteras genom det individuella meningssammanhanget. Bortsett från frågan hur detta skall gå till i praktiken, inställer sig också frågan *vems mening* det är frågan om. Webers uppfattning är ju ingalunda att vi skall intervjua våra studieobjekt för att få reda på just deras unika meningssammanhang (se exempelvis Alexander 1983:30f). Vad det istället handlar om är observatörens tolkning av andras meningar.⁸ Detta betyder att vägen ligger öppen för en ny standardisering av kontexten där sociologen typologiserar människors motiv i statistiska kategorier såsom exempelvis mål- eller värderationalitet. Vi missar då också den rent unika, subjektiva och individuella tolkning som människor gör av sitt sociala sammanhang. Och hur skall vi hantera människors icke-tolkingar eller icke-meningar? Analogt till psykosomatikproblematiken kan det kanske vara så att den som är mest påverkad av sociala faktorer tilldelar dem minst betydelse.

Ekström hävdar att variabelmetodologins låsning av variablerna innebär att man med hjälp av metodologin inte kan få ny kunskap om kausala egenskaper utan att det istället endast handlar om att kartlägga kvantitativa fördelningar av egenskaper som redan är kända (a a, s 30). Förhållandet att variablerna i Ekströms terminologi är låsta, innebär väl inte att utfallet av den empiriska analysen inte kan förändras exempelvis över en tidsserie. Jag har även svårt att se att gränsen skulle vara så skarp mellan kvantitet och kvalitet. Åtskilliga kvantitativa data kan vara indikatorer på komplexa kvalitativa sammanhang och förändringar. Om vi exempelvis ser till omfattningen av internationella kapitalströmmar i kvantitativa termer så ger de oss information som inte kan betraktas endast som rent kvantitativ. Det är också rimligt att säga att förändringar i kvinnlig förvärvsfrekvens eller kvantitativa förändringar i offentliga transfereringar kan ge kvalitativt ny kunskap. Hur ser då alternativet ut till variabelsociologins i förväg låsta och standardiserade kontext? På basis av vilket kriterium skall de flexibla kontexterna definieras? Är allt en godtagbar kontext på en generell nivå som har stort förklaringsvärde i ett konkret sammanhang?

Fallstudier och abstraktioner

Ekström tar fasta på en lösning av kausalitets- och kontextproblemet som får en stark inriktning mot fallstudier. Med utgångspunkt från den andra kausalitetsuppfattningen ovan, skisseras som en tänkbar forskningsstrategi en biografisk ansats. Denna ansats fokuserar som vi sett på den individu-

ella situationen och på individens specifika tolkning av denna. En sådan inriktning blir lätt starkt *post hoc*-inriktad. Förhållningssättet möjliggör att de kausala och genererande faktorerna betraktas som en samling generella faktorer, från vilka den kausala förklaringen kan sammanfogas efter behov. I centrum finns då det fenomen som skall förklaras och detta fenomen kan förklaras retrospektivt och till 100% genom att en unik förklaring skraddarsys i det enskilda fallet.

Det exempel som Ekström anför på biografisk ansats är bl a Cullbergs analys av Strindbergs psykiska kris i vilken Cullberg begripliggör krisen genom att ta fasta på en mycket komplex sammansättning av faktorer. Dessa faktorer relateras sedan till Strindbergs unika erfarenheter och personlighet (a a, s 34ff). Visst kan vi genom denna analys "få tillgång till innebörden i sociala relationer och samhällseliga förhållanden" (a a, s 35). Denna tillgång är emellertid ytterst selektiv och så selektiv att den inte för samhällsvetenskapen framåt. Vad får vi egentligen veta om de kausala och generativa mekanismer som verkade på Strindbergs tid? I vad mån präglades exempelvis Strindbergs främlingskap av moderns sociala ställning innan hon gifte sig etc. Vi hamnar i en för samhällsvetenskapen ohållbar situation om vi som syfte har att begripliggöra alla individuella öden med hjälp av det samhällsvetenskapliga perspektivet. Den biografiska ansatsen är värd all respekt men den kan inte ses som en lösning på problemet att undkomma det oförklarade. Om vi som Ekström vill sträva efter kunskap om generativa och substantiella mekanismer förslår inte dessa biografier. Gör vi däremot så att vi abstraherar och primärt inriktar oss mot en mer generell teoretisk nivå i sökandet efter dessa generativa mekanismer, hamnar vi just i det som Ekström menar är variabelsociologins problem, nämligen att vi inte kan göra reda för de individuella ödena.

Vi riskerar i en fallstudieinriktning med höga förklaringsanspråk att hamna i en position där varje individ är bärare av en unik mix erfarenheter, positioner och tolkningar, och där vi saknar verktyg för att studera just dessa positioner och erfarenheter på ett samlat sätt. För att tala med Bourdieu är det som att se på individens kapitaltillgångar och habitus som individuella fenomen utan någon anknytning till det sociala rummet. På den individuella nivån uppkommer inte några obegripligheter med denna typ av *post hoc*-förklaringar. Frågan är emellertid hur vi expanderar denna fallbaserade kunskap till att bli en del av en kausalförklarande sociologi. Det måste väl ändå vara ett legitimt krav på en sådan sociologi att den sysslar med sociala fakta som har en betydelse utöver att begripliggöra individuella öden.

Slutsats

Det finns något starkt icke-intuitivt i tanken att det skulle gå att eliminera det oförklarade inom sociologin. Eller är det så att det finns starka och hitills dolda samband mellan sociologiska faktorer som väntar på att bli kartlagda? Detta vore väl ett fynd rikt nog att kunna delas av teoretikern och korstabuleraren. Om dessa samband är okända för oss hur skall vi då kunna göra reda för dem i ett individuellt meningssammanhang?

Det innebär enligt min mening på den teoretiska nivån en förenkling och "konstruerad tillslutning" att klumpa samman vitt skilda teoretiska perspektiv som kausalförklarande och att se denna brokiga uppsättning teorier och begreppsramar som en lösning på problemet med det oförklarade. För en del teorier gäller att deras förklaringar är högst nominella och att förklara kräver mer än att bara benämna orsaker.⁹

Det är olyckligt att betrakta den alltför vanliga motsättningen mellan teori och empiri som cementerad i logiskt oförenliga ontologiska och metodologiska antaganden. Som jag ser det är det oförklarade ett gemensamt problem för alla riktningar. Teorier i samhällsvetenskapen måste intressera sig också för de sakförhållanden som dokumenteras inom den sk variabelmetodologin. Osäkerheter och komplexa situationer bör, som Gösta Carlsson säger, inte hanteras därigenom att de "fördrivs med verbala formler" (Carlsson, 1992:5). Utan känsla och intresse för komplex och varierande empiri riskerar den teoretiska sociologin att hamna i Platons situation och behöva rädda fenomenen, dvs att den oregelbundna och knaggliga verkligheten måste upphöjas till sann regelbundenhet och perfektion med hjälp av teorin.

På ett motsvarande sätt har den empiriska sociologin ett ansvar att begripliggöra data och sätta in dem i ett meningsfullt teoretiskt sammanhang. Variabelsociologin är därigenom sofistikerad att den kan införa dimensionalitet i analysen. Med denna typ av metodologi mäts relationen mellan dimensioner och inte mellan begrepp betraktade som "ting". Att förvalta denna dimensionalitet betyder att dimensionerna måste göras explicita och teoretiskt förankrade eftersom numeriska samband mellan okända enheter inte säger oss något.

Men varför tala så hypotetiskt och allmänt om "kausalförklarande metodologi", "kontexter", "substantiella relationer" och "generativa mekanismer"? Här om någonstans gäller väl att "the proof of the pudding is in the eating". Vilka nya insikter har den kausalförklarande metodologin att erbjuda? Vilka är de faktiska forskningsresultaten som bygger på denna metodologi? Vilka av variabelsociologins bristfälliga samband upphävs av den kausalförklarande sociologin?

Med utgångspunkt från min uppfattning om det oförklarade som en gemensam svårighet för skilda metodologier är det inte säkert att vi överhu-

vudtaget bör lösa detta problem. En situation skulle kunna vara att den sociala världen ontologiskt till stora delar vore slumpmässig ordnad och kaotisk, men att vi hade förklaringar för allt. Hade förklaringarna i ett sådant läge något annat värde än att vara besvärjelser? Att allt är förklarat kan vara ett större problem än att mycket är oförklarat.

PETER SOHLBERG
Sociologiska institutionen
Uppsala universitet

NOTER

- ¹ Jag kommer fortsättningsvis endast att tala om det oförklarade eftersom detta inte innebär ett ställningstagande i den ontologiska frågan. För övrigt kan sociologin knappast göra så mycket åt det oförklarliga.
- ² Se också Olle Lundbergs artikel i *Sociologisk Forskning*, nr 4 1994.
- ³ För en kritisk diskussion av konstruktivismen se Brante (1993).
- ⁴ T o m i en så ålderstigen programskrift som Durkheims metodregler finns en medvetenhet om att sociologins studieobjekt är något som ges en konventionell avgränsning.
- ⁵ För en sociologisk tillämpning av ekvifinalitetsbegreppet se Stinchcombe (1968:80ff).
- ⁶ David-Hillel Ruben uttrycker exempelvis som en okontroversiell egenskap hos (empirisk) kausalitet att "(1) nothing can directly cause itself; (2) the causal relation is contingent in the sense that it is always logically possible for the event which is the cause to occur without having that effect and conversely" (Ruben, 1993:11).
- ⁷ Envar som tvivlar på detta påstående kan göra en liten övning och läsa exempelvis Giddens *The Constitution of Society* eller Habermas *The Theory of Communicative Action* och göra en lista över de fenomen som *förklaras* i dessa verk. Min gissning är att listan kommer att innehålla ytterst få och synnerligen generella fenomen. Relationerna mellan de fenomen som behandlas är också alltför komplexa för att kallas kausala.
- ⁸ Det är också denna distinktion som går igen i Mertons klassiska distinktion mellan manifesta och latent funktioner (se Merton 1968:114ff).
- ⁹ "That would almost be like trying to explain something simply by assigning a name to it" (Ruben, 1992:32)

REFERENSER

- Alexander J. (1983): *Theoretical Logic in Society, Vol. Three: The Classical Attempt at Theoretical Synthesis*; Max Weber, London: Routledge & Kegan Paul.
- von Bertalanffy, L. (1969): *General System Theory: Foundations, Development, Applications*, New York: George Braziller.
- Brante, T. (1993): 'Den sociala konstruktivismen inom medicinsk sociologi och teknologistudier', *Vest – Tidskrift för vetenskapsstudier*, Nr 1, s 19–51.
- Carlsson, G. (1992): 'Sociologins och det oförklarliga', *Sociologisk Forskning*, 29 (3), s 3–11.
- Durkheim, E. (1978): *Sociologins metodregler*, Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Ekström, M. (1993): 'Sociologiska förklaringar och variabelanalysens gränser – En kritisk analys med exempel från medicinsk sociologi', *Sociologisk Forskning*, 30 (2), s 26–58.
- Giddens, A. (1991): *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Merton, R.K. (1968): *Social Theory and Social Structure*, New York: The Free Press.
- Ruben, D-H. (1992): *Explaining Explanation*, London: Routledge.
- Ruben, D-H. (1993): "Introduction", i Ruben D-H (ed): *Explanation*, Oxford: Oxford University Press.

Svar till Peter Sohlberg

Sohlbergs artikel – som i huvudsak är en kritik mot min artikel om variabelanalysens gränser i *Sociologisk Forskning* nr 2 1993 – innehåller en rad utvecklade resonemang, oklara påståenden och märkliga tolkningar av det jag skrivit. I en ganska osammanhängande argumentation behandlar han ett antal teman på ett sätt som gör att det i många fall är oklart vem han polemiserar mot och vari hans eget bidrag till diskussionen egentligen består. Detta gör den på ett sätt svår att kommentera. Jag är genomgående mycket kritisk till Sohlbergs argumentation. För att inte ta för stort utrymme i anspråk nöjer jag mig dock med att kommentera vissa delar av den.

Redan beskrivningen av artikelns utgångspunkt vittnar om att Sohlberg antingen läst min artikel mycket slarvigt eller att han uttrycker sig oklart. Skälet till debattinlägget är, skriver han, att Ekström ”trivialiserar problemet med det oförklarade” och att Ekströms dikotomisering av samhällsvetenskapens forskningstraditioner i en variabelorienterad och en kausalförklarande riktning blir stereotyp och onyanserad.” I min artikel ägnas stort utrymme åt att presentera *tre olika metodologiska perspektiv på kausala förklaringar, varav variabelanalysen utgör ett.*

Uttryckligen framhålls (s. 36) att dessa snarast skall betraktas som komplementära. Genom hela sin artikel fortsätter Sohlberg att tala om kausalförklarande riktning i motsats till variabelanalys. Vad han menar med kausalförklarande riktning talar han dock aldrig om. Han pratar om att relationen mellan ”de två riktningarna” ”fördunklas” i min artikel. Vilka två riktningar? Sohlberg avslutar bakgrunden med att framhålla att han ser det som omöjligt att med ett ”utvidgat kausalitetsbegrepp åstadkomma en större förklaringskraft hos den empiriska forskningen”. Större förklaringskraft än vad? Och vad menar Sohlberg med ett utvidgat kausalitetsbegrepp? Detta får vi inget svar på varför det är svårt att förhålla sig till påståendet.

I min artikel argumenterar jag för att sociologins objekt till övervägande delen består av internt relaterade företeelser och att en metodologi som enbart fokuserar externa relationer därför ger en starkt begränsad kunskap om detta objekt. Sohlberg tycks nu mena att jag diskuterar sociologins objekt som om det ”existerade objektivt, utan anknytning till teori eller några kunskapsakter”. Han skriver vidare ”Vi förutsätts få kännedom om detta objekt genom omedelbar och intuitiv åskådning”. (Jag förutsätter att detta anspelar på min argumentation eftersom jag annars inte förstår i vilket sammanhang det kommer in). De vetenskapsfilosofiska utgångspunk-

terna för min artikel är som framgår framför allt den kritiska realismen som i sin kärna står för en radikal kritik av den naiva realism som Sohlberg läser in i min text. Med tanke på den tyngdpunkt jag lägger vid dels abstraktioner, dels diskussioner kring hur variabelanalysen som metodologi formar den bild vi får av den sociala verkligheten, framstår Sohlbergs tolkning som något märklig. I not 6 bemöter jag för övrigt explicit precis den tolkning som Sohlberg gör, och hänvisar till den litteratur jag ansluter till. Då detta är en stor och viktig diskussion i sig valde jag att inte fördjupa mig i den i detta sammanhang. Vilket är Sohlbergs eget perspektiv? En radikal konstruktivism? Varför refererar han då till en text av Brante där just konstruktivismen ifrågasätts? Vi får inga svar på dessa frågor eftersom Sohlberg aldrig utvecklar sin egen ståndpunkt.

Ytterligare en huvudpoäng i Solbergs kritik är att jag skall bortse från forskningsprocessen "som praktik", att jag inte studerar forskningen som en "mångfacetterad företeelse". "Istället fastställer Ekström ofta metodologiska och teoretiska ställningstaganden som ett rationellt och koherent system av logiska relationer". För det första måste jag säga att mitt sätt att metodologiskt resonera kring kausala analyser öppnar upp för ett mer mångfacetterat perspektiv än vad som ofta brukar vara fallet (framför allt i jämförelse med Sohlberg som bara pratar om "kausalitetsbegrepp", "kausalförklarande sociologi", "förklarar" och "oförklarar" utan att någonstans säga vad han menar med dessa begrepp).

För det andra – och framför allt – förstår jag inte vad Sohlberg menar med att jag ofta skulle presentera metodologiska ställningstaganden som en del i ett "rationellt och koherent system av logiska relationer". Sohlberg underbygger sin tolkning med två exempel: (1) Att jag i min artikel argumenterar för att det ligger en logisk motsägelse i att å ena sidan efterlysa kunskap om *vad* det är i människors situation som påverkar hälsan och att å andra sidan ta variabelanalysen för given. (2) Att gapet mellan teoretiska begrepp (eller abstraktioner) och empiriska observationer inte kan överbryggas via operationaliseringar. Båda dessa påståenden står jag för och jag kan inte se att Sohlberg framför ett enda argument mot dem. Den som vill ta del av min argumentation i dessa frågor gör bäst i att läsa artikeln i *Sociologisk Forskning* nr 2 1993. Detta innebär självklart inte att jag gör anspråk på – eller ens skulle tycka det vore lämpligt att försöka – bygga upp ett rationellt system av logiska relationer.

Sohlberg menar att den typ av kausal analys som lägger stor vikt vid abstraktion i syfte att nå kunskap om mer grundläggande strukturer och kausala mekanismer är mer "postulerande än substantiell". Det jag pratar om i termer av kausala eller generativa mekanismer uppfattar Sohlberg som en "essentiell black box". Han kritiserar mig samtidigt för att inte ange "någon trolig bärare av ett sådant synsätt". I artikeln hänvisar jag förutom till Sayer och Bhaskar också till Giddens och Turner som just bä-

rare av detta synsätt. Längre fram argumenterar Sohlberg för att förklarandet överhuvudtaget inte har någon stark ställning i den moderna sociologiska teorin, och underbygger detta genom att hänvisa till bl a Giddens: *The Constitution of Society*. På sidan 345f i denna bok framhåller Giddens att abstraktioner inom samhällsvetenskapen inbegriper just kausala påståenden. Han tar samtidigt avstånd från ett empiristiskt kausalbegrepp så som det formulerats av t ex Hume och Hempel. Den innebörd Giddens ger kausalbegreppet ligger nära den kritiska realism som jag tar utgångspunkt i. Kausala förklaringar har en stark ställning i den moderna sociologiska teorin förutsatt att vi, som t ex Giddens, ger begreppet kausal förklaring en icke empiristisk/positivistisk innebörd. Sohlberg tar dock ingen hänsyn till att den kausala förklaringen har *helt olika innebörder* beroende på vilken vetenskapsfilosofisk tradition vi utgår från. I polemik mot min artikel skriver Sohlberg: "Det substantiella och generativa är emellertid något som borde höra empiriska studier och teoretiska perspektiv till och inget vi kan postulera till existens." Nej självklart kan vi inte postulera vari det substantiella och generativa består, ingen har väl heller trott det. Hela min artikel diskuterar ju *metodologiska strategier* för att nå denna teoretiska och empiriska kunskap. Att jag inte i sig diskuterat de generativa mekanismer som t ex Giddens eller Habermas teorier inbegriper innebär naturligtvis inte att det är frågan om en "essentiell black box", utan är snarare ett uttryck för syftet och den nödvändiga avgränsning för min artikel.

Jag argumenterar för att den kausala analysen bör inriktas mot att studera hur internt relaterade fenomen påverkar varandra. Att relationen mellan A och B är intern betyder mycket förenklat att A:s innebörder/karakteristika inte kan förstås om vi betraktar A som åtskild från B, och vice versa. Maktutövning inom ramen för könsrelationer är ett exempel på detta. Konsekvensen av att betrakta relationer som interna måste, skriver Sohlberg, "bli att sociologin endast bör syssla med lagbundna processer". Denna slutledning förstår jag inte alls. Såväl på en teoretisk som en empirisk nivå analyserar vi inom sociologin de sociala relationer genom vilka företeelser hänger samman och konstituerar varandra (relationer mellan män och kvinnor, mellan barn och föräldrar, mellan en arbetare och den organisation han/hon arbetar inom etc), detta utan att för den skull betrakta dessa relationer som lagbundna, och utan att betrakta dem som oföränderliga. Sohlberg tycks vidare mena att sociala egenskaper antingen är åtskilda eller logiskt relaterade. Hur skulle Sohlberg beskriva relationen mellan ett barn och hennes föräldrar, åtskilda eller logiskt relaterade? För att visa att kausala relationer måste vara externa relationer skriver Sohlberg: "För att antyda poängen med kravet på åtskillnad finns det inte något särskilt upplysande i påståendet att problem orsakar svårigheter". Jag diskuterar interna sociala relationer. Sohlberg ger exempel på vad som

närmast liknar en tautologi. Att betrakta relationer som antingen logiska eller externa är enligt min mening ett i grunden osociologiskt synsätt. Samtidigt antyder dessa resonemang att Sohlberg utgår från ett empiristiskt kausalbegrepp. Den åtskillnad han gör mellan teleologiska och kausala förklaringar tyder på detta, liksom hans tendens att tala om förklaring och prediktion som samma sak. Denna utgångspunkt är naturligtvis helt legitim men avviker i grundern från min utgångspunkt (se även min artikel i *Acta Sociologica* nr 2 1992). Det problematiska är att Sohlberg aldrig tydliggör sina utgångspunkter, utan tvärtom utgår från att kausalbegreppets innebörd är självklart. Ändå kan han ifrågasätta om vi överhuvudtaget har någon användning av kausalitetsbegreppet och hävda att detta inbegriper en "falsk känsla av precision".

Även om jag är lika tveksam till den del av Sohlbergs artikel som jag inte kommenterat väljer jag att stanna här. Det finns många svagheter och problem i min artikel. Som exempel antyder jag att variabelanalysen inte kan ge särskilt mycket ny kunskap om kausala egenskaper. Detta är missvisande eftersom t ex korrelationer mellan aggregerade data självklart kan utnyttjas i teorigenerering, som underlag för konceptualiseringar på en makronivå. En annan svaghet är att jag överhuvudtaget inte skrivit särskilt mycket om hur de tre perspektiven på kausalitet kan relateras till varandra i forskningspraktiken. Och en tredje begränsning är att jag inte, med hjälp av exempel, mer ingående illustrerat förklaringskraften i en metodologi som lägger stor vikt vid ett växelspel mellan abstraktion och kontextualisering, utan nöjt mig med hänvisningar. Nu handlade dock artikeln om *variabelanalysens gränser* och utrymmet är begränsat. Det faktum att jag koncentrerat mig på denna metodologiska gränser och att jag fört argumentationen på en relativt teoretisk nivå gör enligt Sohlberg att argumentationen blir "dogmatisk" och "skolastisk". I vilken mån han har rätt i detta får andra bedöma. Klart är dock att Sohlberg själv gör ganska kontroversiella påståenden utan att grunda dessa i vare sig exempel från forskningspraktiken eller med referenser till andra forskare. Det gäller t ex påståendet att den biografiska analysen inte alls för samhällsvetenskapen framåt och påståendet att vi knappast har någon nytta av kausalitetsbegreppet. Även om Sohlberg berör en del brister i min argumentation för han enligt min mening inte diskussionen särskilt mycket framåt, eftersom hans tolkningar av min position i många fall är missvisande samtidigt som hans egna ståndpunkter är oklara och outvecklade.

MATS EKSTRÖM
Institutionen för samhällsvetenskap
Högskolan i Örebro